

doi.org/10.34765/sp.0120.a06

WYMIARY I MECHANIZMY PROCESU INTEGRACJI UKRAIŃSKICH MIGRANTEK ZE SPOŁECZEŃSTWEM POLSKIM

Streszczenie

Integracja różnych grup imigrantów ze społeczeństwem polskim, w tym partycypacja migrantów w polskiej przestrzeni społeczno-kulturowej, jest jednym z kluczowych zagadnień poruszanych w literaturze przedmiotu, prowadzonych debatach publicznych i analizach naukowych. Teorie i badania na ten temat są dziś dynamicznie rozwijającą się dziedziną wiedzy, która ma bezpośrednie odniesienie do praktyki społecznej, a także tworzenia polityki integracyjnej. W artykule omówiono proces integracji oraz przedstawiono jego poszczególne wymiary i mechanizmy na podstawie sytuacji ukraińskich migrantek mieszkających w Polsce.

Artykuł przeglądowy.

Słowa kluczowe: integracja, kobieta-migrantka, rynek pracy, społeczeństwo polskie.

Kody JEL: J80

Wstęp

Procesy migracyjne są zjawiskiem powszechnym i dynamicznie zmieniającym się w czasie. Obecnie zmianie uległ nie tylko sam ich charakter, ale przede wszystkim zasięg i kierunki a wraz z nim – kraje docelowe. Jednocześnie widoczna jest, szczególnie od lat 70. XX w., wzrastająca feminizacja procesu migracji. W obrębie Europy przemiany migracyjne uwarunkowane były m.in. poszerzeniem Unii Europejskiej w 2004 r. i 2007 r. Od tego czasu ruchliwość migracyjna stała się jednym z bardziej absorbujących problemów prowadzonych obserwacji, analiz i badań przez licznych przedstawicieli nauk społecznych. Zjawisko migracji można rozpatrywać zarówno jako sposób realizacji fundamentalnego prawa człowieka do samodzielnego wyboru miejsca zamieszkania i pracy, jak też – mimo pozytywnych aspektów – źródło wielu problemów i ograniczeń prawnych, ekonomicznych, społecznych, kulturowych czy edukacyjnych z którymi w codziennym życiu muszą zmierzyć się migranci. Często zastana rzeczywistość w docelowym kraju migracji jest tak zaskakująca, iż mimo optymistycznej wizji celowości podjęcia decyzji o migracji, imigranci sami przyznają, że nie na wszystkie okoliczności życiowe z którymi zetknęli się tuż po przyjeździe, byli przygotowani⁵. Doświadczenia kilkudziesięciu ostatnich lat wskazują na wysoki wzrost liczby cudzoziemców przybywających do Polski. Imigranci, którzy mieszkają i pracują lub studiują w Polsce i których liczba statystycznie wzrasta, są głównie przybyszami zza wschodniej granicy, z Ukrainy. Z informacji podanych przez Jacka Kotłowskiego – zastępcę dyrektora Departamentu Analiz Ekonomicznych NBP wynika, że „w 2018 r. napływ Ukraińców na polski rynek pracy ustabilizował się na poziomie ok. 800 tys. osób” (*Przez polski rynek pracy...* 2019).

Jednocześnie najnowsze dane NBP potwierdzają dalszy napływ migrantów z Ukrainy, bowiem „przez polski rynek pracy „przewija się” ok. 1,2 mln Ukraińców, z czego 330 tys. ma zezwolenia na pracę, a pozostali pracują na podstawie wizy (*Przez polski rynek pracy...* 2019).

Przeglądając literaturę przedmiotu można odnieść wrażenie, że bardzo dużo miejsca w dotychczasowych analizach badawczych poświęcono migracji zarobkowej ukraińskich migrantów płci męskiej, skupiając się na różnych aspektach ich funkcjonowania w społeczeństwie polskim. Dlatego w odczuciu

⁵ Wniosek na podstawie analizy badań realizowanych w ramach grantu badawczego *Strategie kulturowe ukraińskich migrantek w Polsce*, grant DSM 2017 115300-46, Instytut Socjologii, Wydział Filozofii i Socjologii, Uniwersytet Warszawski, okres realizacji: 07.2017–09.2018.

autorki tego artykułu w literaturze przedmiotu występuje deficyt w zakresie przedstawienia doświadczeń ukraińskich kobiet, a przede wszystkim omówienia podejmowanych przez nie różnych form i wymiarów integracji ze społeczeństwem polskim.

Ukraińskie migrantki w Polsce

Narastające od końca XX w. zjawisko globalnej feminizacji migracji, powstały na początku 2014 r. konflikt zbrojny we wschodniej części Ukrainy, a także sukcesywnie pogarszająca się sytuacja ekonomiczna w tym kraju, przyczyniły się do tego, że do Polski zaczęły przyjeżdżać w poszukiwaniu pracy również kobiety z Ukrainy. Nie oznacza to, że wcześniej w polskim krajobrazie wielokulturowym ukraińskie migrantki nie były obecne. Jednak nasilający się regres sytuacji gospodarczej na Ukrainie zmienił charakter ich przyjazdów. Wcześniej kobiety z Ukrainy, podobnie jak inne imigrantki mieszkające w Polsce, zazwyczaj emigrowały „(...) w drugiej kolejności „przy mężu” oraz w celu łączenia rodzin” (Rosińska-Kordasiewicz 2005, s. 2). W przypadku ukraińskich kobiet decyzja o migracji, czasami od razu emigracji, była uwarunkowana dwoma czynnikami. Przede wszystkim była generowana „wypychaniem” z lokalnego rynku pracy, czy też z powodu innej, często traumatycznej, indywidualnej sytuacji życiowej, a także „przyciąganiem” (zachętą) związaną z chęcią podjęcia pracy w nowym kraju o lepszych możliwościach, zarówno zarobkowych, jak i gwarantujących pewniejszą stabilizację życiową⁶. W 2004 r. w Polsce mieszkało 16,5 tys. imigrantów z obywatelstwem ukraińskim i według dostępnych danych była to najliczniejsza grupa obcokrajowców, co stanowiło 19% wszystkich imigrantów przebywających w Polsce (www4). Analizy w 2004 r. Urzędu do Spraw Repatriacji i Cudzoziemców wskazywały, iż stopień osiedlenia Ukraińców w Polsce był w tym czasie niewysoki. Jednocześnie prognozowano zmiany w tym obszarze. Na podstawie danych statystycznych w 2007 r. zauważono gwałtowny, około czterokrotny, wzrost liczby zezwoleń na osiedlenie się wydawanych rocznie obywatelom Ukrainy po 2003 r. (Fihel 2008, s. 42–43).

⁶ Nawiązanie do koncepcji teoretycznej („push-pull” theory, E. Lee) oraz teorii dualnego rynku pracy P. Doeringer i M. Piore (dolny sektor rynku pracy, drugorzędny sektor rynku pracy).

Wzrost ogólnej liczby ukraińskich migrantów przybywających do Polski dotyczył obu płci. Według Raportu NBP przed 2014 r. kobiety stanowiły zdecydowaną większość (67,1%) w porównaniu do mężczyzn (32%) w ogólnej populacji ukraińskich migrantów mieszkających w Polsce (Chmielewska, Dobroczek, Puzynkiewicz 2016). Ukraińki przyjeżdżające do naszego kraju zajmowały się głównie pracą w gospodarstwach domowych lub podejmowały zatrudnienie w przetwórstwie i gastronomii. Sytuacja uległa diametralnej zmianie po 2014 r., a więc w momencie wybuchu konfliktu zbrojnego na Ukrainie. Od tego czasu do Polski zaczęli przyjeżdżać częściej mężczyźni (57,9%), natomiast nieznacznie obniżył się procentowy wskaźnik partycypacji kobiet (42,1%) w ogólnej liczbie ukraińskich migrantów osiedlających się w Polsce. W kolejnych latach Ukraińcy nadal stanowili największą grupę migrantów, którym wydawano zgody na pobyt w Polsce. W 2017 r. około 62% wszystkich wniosków złożyli obywatele Ukrainy. Natomiast rok później liczba wniosków złożonych przez Ukraińców zwiększyła się o kolejne 18 tys., co w rezultacie w 2018 r. spowodowało wzrost ogólnej liczby Ukraińców do 163 tys. (www3). Zarówno wśród ukraińskich kobiet, jak i mężczyzn, dominowały migracje związane z chęcią podjęcia pracy, rzadziej motywem były powody rodzinne czy też chęć podjęcia lub kontynuacji studiów. W raporcie NBP z 2018 r., w którym przedstawiono nową falę imigracji obywateli Ukrainy do aglomeracji warszawskiej lubelskiej, zauważono iż charakteryzuje się ona napływem osób w wieku produkcyjnym, w którym dominują osoby młode (średnia wieku dla migrantów w Lublinie wyniosła 21,8 roku, a Warszawie 38,7 roku) oraz dobrze wykształcone (Chmielewska, Dobroczek, Panuciak 2018, s. 11–13). Pod względem rodzajów wykonywanych prac ukraińscy migranci nie podejmowali zasadniczo innych, niż te które zostały opisane w poprzedniej edycji Raportu NBP z 2016 r. Ukraińscy pracownicy zatrudniani byli m.in. w gospodarstwach rolnych, gdzie wykonywali przede wszystkim proste prace, niewymagające specjalnych kwalifikacji, na przykład zbieranie plonów, czy też pielęgnacja roślin. Spora część migrantów była również zaangażowana do opieki nad zwierzętami, sporadycznie podejmowali również prace w branży transportowej i przy sprzedaży zbiorów. Wyniki badań dowodzą, że największą intensywnością charakteryzuje się praca w sektorze rolniczym, budownictwie, a także wykonywanie usług dla gospodarstw domowych. Wśród ukraińskich migrantów (w tym także w grupie badanych studentów) popularną formą pracy jest również zatrudnienie w hotelarstwie i gastronomii. Interesującym zjawiskiem wydaje się coraz częstsze podejmowanie pracy w sektorach, które do tej pory były relatywnie rzadziej obsadzane przez imigrantów. W grupie nowych i innych zawodów wykonywanych przez ukraińskich migrantów duże znaczenie

mają specjaliści, lekarze, prawnicy itd. (12,1%). Przeciętna liczba godzin pracy w tygodniu ukraińskich migrantów w województwie mazowieckim wynosiła 54 godziny, podczas gdy w województwie lubelskim ta wartość była dużo niższa i wynosiła 37 godzin (Chmielewska, Dobroczek, Panuciak 2018, s. 16–18). Oznacza to, że ukraińscy migranci mieszkający w aglomeracji warszawskiej zatrudnieni w różnych branżach pracują praktycznie cały czas, mając bardzo rzadko przynajmniej jeden dzień wolny. Tendencję wzmożonego czasu poświęcanego na pracę zarobkową potwierdzają również wypowiedzi badanych na potrzeby tego artykułu ukraińskich kobiet, zazwyczaj pracujących w branży opiekuńczej lub przemysłowej (Stepaniuk 2018a). Zgodnie z Raportem NBP z 2018 r. udział kobiet wśród ukraińskich migrantów był wyższy niż mężczyzn. Można jednak zauważyć, że zdecydowanie więcej kobiet (55,9%) zamieszkiwało aglomerację warszawską, w porównaniu z Lublinem (53% kobiety, 47% mężczyźni). Prawdopodobnie wiąże się to z pracą w sektorze usług wspomagających gospodarstwa domowe. Wśród studentów natomiast udział mężczyzn w obu aglomeracjach był wyższy, w Warszawie wynosił 64,7%, natomiast w Lublinie 54,2% (Chmielewska, Dobroczek, Panuciak 2018, s. 11).

Kilka lat wcześniej w podobny sposób opisu struktury społeczno-demograficznej społeczności imigrantów z Ukrainy dokonały Anita Brzozowska i Aleksandra Grzymała-Kazłowska (2014). Omawiając proces inkluzji migrantów, tworzących się więzi i sieci społecznych autorki zauważyły, że w województwie mazowieckim społeczność ukraińskich imigrantów jest silnie sfeminizowana, bowiem ukraińskie migrantki stanowiły około 76% wszystkich respondentów (Brzozowska, Grzymała-Kazłowska 2014, s. 78–79). Najczęstszym celem przyjazdu do Polski kobiet pochodzących z Ukrainy jest chęć podjęcia pracy, inną przyczyną są powody rodzinne, takie jak zawarcie związku małżeńskiego. W pozostałych przypadkach ukraińskie migrantki, szczególnie te z młodszego pokolenia, pojawiały się w Polsce w związku z rozpoczęciem studiów. W grupie współczesnych ukraińskich migrantów dominują osoby młode. Tendencja ta jest widoczna zarówno w grupie mężczyzn, jak i kobiet (średnia wieku 32,8 lat wobec 42,8 we wcześniejszej fali migracji). Zauważa się również większy udział osób – przede wszystkim mężczyzn – ze wschodniej części Ukrainy, a więc regionów zagrożonych konfliktem zbrojnym (28,4% wobec 6,3%). Mniej wśród nowo przybyłych migrantów jest także osób posiadających dzieci (46,0% wobec 75,6%). Zjawisko to jest szczególnie widoczne na przykładzie kobiet, które w poprzednich okresach migracyjnych niejednokrotnie zostawiały bardzo małe dzieci pod opieką innych członków rodziny (dziadków, sąsiadów, dorosłego rodzeństwa, kuzynów), co miesiąc

przekazując pieniądze na rzecz ich wychowania i opieki. Istotną cechą całej współczesnej migracji zarobkowej z Ukrainy do Polski jest jej krótkookresowy i cyrkulacyjny charakter. Niektóre kobiety, szczególnie te mieszkające w rejonach przygranicznych, systematycznie podróżują między Polską a Ukrainą odbywając 3-tygodniowe pobyty. Wyjeżdżając z rodzinnych stron zazwyczaj biorą ze sobą mały, podręczny bagaż, który sprawia wrażenie, że wychodzą do pracy na kilka godzin i po jej zakończeniu powrócą do miejsca zamieszkania.

Przeciętny migrant z Ukrainy był w Polsce 9 razy, a obecnie średnia długość pobytu wynosi 5 miesięcy. W dużym stopniu wynika to ze sposobu wejścia na polski rynek pracy. Większość ukraińskich migrantów podejmuje pracę w Polsce na podstawie zarejestrowanego oświadczenia pracodawcy o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi (62,6%). Kobiety zazwyczaj wykonują prace o charakterze opiekuńczym (47,7%): opieka nad osobami starszymi, dziećmi (16,1%), osobami niepełnosprawnymi i przewlekle chorymi (8,3%). Raport NBP z 2013 r. wskazuje, że wśród wykonywanych zajęć dominowały wtedy wyłącznie najprostsze prace, takie jak sprzątanie, opieka nad dziećmi. Są również kobiety podejmujące prace w sektorze usług i handlu, czy w sprzedaży detalicznej. Kobiety, szczególnie te przebywające w Polsce samodzielnie, mimo posiadania wyższego wykształcenia, wysokich kwalifikacji i doświadczenia zawodowego, rzadziej od mężczyzn zakładają własną działalność gospodarczą (Chmielewska, Dobroczeł, Puzyńkiewicz 2016; Górny i in. 2012, s. 13–15; www3).

Wyniki przedstawionych analiz wpisują się w stereotypowy obraz ukraińskich migrantów w Polsce, w zakresie podejmowanych przez nich prac zaliczanych do tzw. dolnego sektora rynku pracy. Zazwyczaj ukraińskie kobiety w polskim dyskursie publicznym przedstawiane są jako opiekunki, sprzątaczkę, a mężczyźni jako budowlańcy, pracownicy firm transportowych. Piotr Tyma (2019) zauważa, że w latach 2018–2019 w różnych miastach Polski wzrosła liczba przestępstw o charakterze kryminalnym, w których poszkodowanymi byli Ukraińcy. Natomiast w wielu sytuacjach sprawcy agresji świadomie atakowali osoby mówiące po ukraińsku bądź zidentyfikowane jako Ukraińcy. Dodatkowym problemem jest to, że w przestrzeni publicznej, zwłaszcza w komentarzach w Internecie (pod artykułami ukazującymi tragiczne wydarzenia, w których obywatele Ukrainy byli świadkami lub sprawcami), bardzo często pojawiające się komentarze są zdecydowanie obraźliwe i nienawistne (Tyma 2019, s. 27). Na problem strachu przed mówieniem w języku ukraińskim w miejscach publicznych, takich jak kawiarnie, kino, uczelnia, a szczególnie komunikacja miejska, zwracały również uwagę ankietowane młode

ukraińskie migrantki. Kobiety niejednokrotnie wspominały sytuacje, w których nawet ich rodzice mieszkający na Ukrainie, bardzo często podczas rozmowy telefonicznej zwracali im uwagę na to żeby uważały na siebie, sugerując jednocześnie rozmowę, ze względu na bezpieczeństwo córki, jak sytuacja będzie bardziej swoboda, neutralna, czyli na przykład, gdy ona [migrantka – przyp. aut.] wysiadzie z autobusu, wyjdzie na zewnątrz z kawiarni lub też jak córka wróci już do mieszkania⁷. Zdaniem Izabeli Szczygielskiej (2013) to „płeć migranta determinuje konsekwencje migracji, w przypadku kobiet migrantek płeć jest czynnikiem potęgującym negatywne skutki migracji” (s. 127). Ukraińskie kobiety-migrantki doświadczają określonej postawy wobec reprezentowanej przez nie społeczności migrantów, często również borykają się z problemem dyskryminacji kobiet. Zmianie ulegają również relacje z pozostawionymi w domu [ojczyźnie – przyp. aut.] dziećmi, małżonkiem, członkami najbliższej rodziny, ukraińskimi znajomymi. Zjawisko migracji mimo swojej powszechności może być „(...) zdarzeniem krytycznym zmieniającym bieg życia jednostki i wywołującym głębokie zmiany, a co za tym idzie potrzebę osiągnięcia poczucia stabilności oraz dążenie do poszukiwania życiowych punktów oparcia i odniesienia” (Brzozowska 2018, s. 70).

Badania prowadzone przez autorkę tego artykułu (Stepaniuk 2018a) wskazują płaszczyzny, w których ukraińskie migrantki mieszkające w Polsce natrafiają na największe trudności i problemy. W grupie tych obszarów znajdują się rynek pracy, zdrowie, a także odczuwanie konfliktu ról zawodowych i rodzinnych. Mechanizmem wspomagającym pomyślne odnalezienie się kobiet-migrantek w polskiej przestrzeni społeczno-kulturowej jest ich integracja ze społeczeństwem polskim, która powinna przebiegać wielowymiarowo. Strategia radzenia sobie w sytuacji migracji jest niezwykle istotna dla całego procesu pomyślnej adaptacji, a następnie integracji ze społeczeństwem przyjmującym. Migracja stanowi zarówno źródło zysków, jak i strat, a jednocześnie determinuje zmiany w różnych obszarach życia ukraińskich kobiet-migrantek mieszkających w Polsce.

⁷ Informacje pochodzą z wywiadów z ukraińskimi migrantkami (wywiad nr 1, nr 6, nr 10), które zostały zrealizowane w ramach grantu badawczego *Strategie kulturowe ukraińskich migrantek w Polsce*, grant DSM 2017 115300-46, Instytut Socjologii, Wydział Filozofii i Socjologii, Uniwersytet Warszawski, okres realizacji: 07.2017–09.2018.

Wymiary i mechanizmy procesu integracji ukraińskich migrantek w Polsce

Integracja jest terminem klasycznym używanym od dawna w różnych naukach społecznych, takich jak: socjologia, antropologia, politologia, ekonomia itp. Współcześnie pojęcie jest stosowane przy rozważaniach o charakterze funkcjonowania społeczeństw nowoczesnych i ponowoczesnych. Ogólnie integracja oznacza „stan lub proces zachodzący w społeczeństwie, polegający na tym, że jego poszczególne elementy przejawiają tendencję do scalania się w harmonijną i skoordynowaną, funkcjonalną całość (...)” (Olechnicki, Załęcki 1997). Zatem w perspektywie etnicznej rozumie się przez nie proces włączania do zasadniczej części społeczeństwa różnorodnych, zwykle mniejszościowych grup społecznych, takich jak: mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy, repatrianci itp., co pozwala im na uzyskanie dostępu do praw i usług przeznaczonych dotychczas dla większości.

Warto zauważyć, o czym pisze m.in. Adrian Favell (2000), że w latach 90. XX w. pojęcie to stało się w Europie najbardziej znanym terminem opisującym relacje między społeczeństwem przyjmującym (zorganizowanym w strukturę państwa narodowego), a nieeuropejskimi, etnicznymi zbiorowościami imigrantów (s. 22). Pojęcie „integracji” zdobyło popularność w nauce jako termin, koncepcja i paradygmat badawczy. Integracja jest obustronnym procesem wzajemnej adaptacji imigrantów i społeczeństwa w wymiarze ekonomicznym, społecznym, kulturowym i politycznym (International Organization for Migration 2003). Integracja zakłada utrzymanie integralności kulturowej grupy włączającej się w społeczeństwo przyjmujące przy jednoczesnym dążeniu, by stać się integralną częścią nowej struktury społecznej, a więc zakłada także pewne dostosowanie się ze strony nowych grup (Berry 1992, s. 72). Integracja jest nie tylko rezultatem indywidualnych wyborów, ale i procesem zachodzącym do pewnego stopnia spontanicznie. To zarówno proces zmian stosunków między imigrantem a społeczeństwem przyjmującym, jak i jego wynik – stan stosunków społecznych osiągnięty na skutek procesu integracji.

Analizując problem integracji ukraińskich migrantek ze społeczeństwem polskim autorka artykułu próbuje odnieść się do sześciu wymiarów tego procesu: prawnoinstytucjonalnego, ekonomicznego, społecznego, tożsamościowego, kulturowego i przestrzennego. Różnorodność czynników, od których zależy proces integracji migrantek, powoduje że wymyka się on kryteriom jednoznacznej oceny. Studiując dostępną literaturę na ten temat można dojść do wniosku, że problem integracji ukraińskich migrantek ze społeczeństwem

polskim jest wieloaspektowy i niejednoznaczny. Wymiar prawno-instytucjonalny procesu integracji wiąże się z legalnością pobytu w kraju przyjmującym, w tym przypadku jest to Polska. Legalność pobytu opiera się na wydaniu odpowiednich decyzji administracyjnych dotyczących na przykład formalnego zatrudnienia. Zasadniczym mechanizmem integracji w tym wymiarze jest więc państwo polskie, jego agendy, instytucje i regulacje prawne oraz idea obywatelstwa. Warto zauważyć, że sytuacja legalnych imigrantów różni się znacząco w poszczególnych krajach, co jest konsekwencją odmienności prawodawstwa tychże państw. Najczęściej sytuacja ta jest również odmienna ze względu na długość pobytu migranta w kraju przyjmującym – zazwyczaj im dłużej imigrant przebywa w danym kraju, tym szerszym dostępem do zasobów publicznych i praw dysponuje (Biernath 2008, s. 182). Przyjmuje się, że „ukoronowaniem” legalnej imigracji jest uzyskanie obywatelstwa kraju przyjmującego, czyli naturalizacja, a więc zrównanie w prawach i obowiązkach migranta z przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego. Naturalizacja w niektórych państwach oznacza koniec procesu adaptacji i uważana jest za jeden z najważniejszych elementów integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym, który wprowadza go w nowy układ obywatelski i polityczny (Liebersson 1961, s. 40). Warto w tym miejscu wspomnieć jeszcze o tych imigrantach, którzy przebywają legalnie w danym kraju, ale nie nabyli jeszcze z tego tytułu żadnych dodatkowych praw. W takiej sytuacji przysługują im podstawowe prawa, a ich uprawnienia są ograniczone. W najgorszej sytuacji są niewątpliwie imigranci, którzy przebywają w danym kraju nielegalnie, gdyż podlegają ochronie tylko w zakresie gwarantowanym przez podstawowe prawa człowieka, a korzystanie z zasobów oferowanych przez państwo przyjmujące jest bardzo ograniczone. Jednak warto zauważyć, że w praktyce – także w Polsce – mogą oni posyłać swoje dzieci do bezpłatnych szkół publicznych czy też nielegalnie pracować. Status prawny imigranta jest nie tylko podstawową kwestią określającą jego dostęp do praw i przywilejów, ale też czynnikiem wpływającym na dalsze etapy integracji imigrantów we wszystkich wymiarach jego życia, aczkolwiek integracja cudzoziemców o nieuregulowanym statusie jest problematyczna. Przystosowanie się tej grupy przebiega odmiennie od integracji osób przebywających w kraju legalnie, a ich sytuacja prawna w dość istotnym stopniu ogranicza wykorzystanie instrumentów polityki integracyjnej (Biernath 2008, s. 185). Utrzymuje się, że jedną z najbardziej podstawowych kwestii dla skutecznej integracji imigrantów w kraju docelowym jest praca zarobkowa, która pozwala na utrzymanie siebie i rodziny. Na integrację ekonomiczną imigrantów składa się wiele różnych czynników, co w praktyce czyni ją nierozzerwalnie

związaną z pozostałymi wymiarami integracji, a szczególnie z wymiarem społecznym i prawnym. Wśród najważniejszych elementów integracji ekonomicznej można wskazać m.in.: posiadanie zatrudnienia, wysokość zarobków, pracę zgodną z kwalifikacjami oraz możliwość awansu, a także obecność i charakter nisz oraz enklaw etnicznych, jak i czynniki natury społecznej i kulturowej. Odnosząc tę kwestię bezpośrednio do sytuacji ukraińskich migrantek w Polsce należy zauważyć, że znalezienie pracy zarobkowej jest głównym celem ich migracji, natomiast jej nieobecność lub utrata, a w konsekwencji brak środków finansowych, może prowadzić do marginalizacji migrantek w polskim społeczeństwie. Szanse tych kobiet na zdobycie pracy są jednak zależne od wielu czynników, takich jak: ich status prawny i sytuacja ekonomiczna kraju docelowego, poziomu ich edukacji i kwalifikacji zawodowych oraz indywidualnych charakterystyk (np. wieku, stopnia znajomości języka polskiego, skłonności do mobilności). Wskutek takiej sytuacji, przynajmniej na początku swojego pobytu, ukraińskie migrantki znajdują zatrudnienie w sektorach niewymagających kwalifikacji, najczęściej w tzw. drugorzędnym sektorze rynku pracy (np. jako pomoce domowe), gdzie przydatność do pracy jest oceniana na podstawie płci, siły fizycznej i cech charakteru. Integracja ekonomiczna jest często postrzegana jako warunek wstępny dalszej udanej integracji, a więc stanowi dla imigrantów (migrantów) pierwszy krok do stania się częścią społeczeństwa przyjmującego (Biernath 2008, s. 187).

Bardzo często migranci są bardziej aktywni w społecznościach etnicznych. Przyczynia się do tego ukryta dyskryminacja na rynku pracy społeczeństwa przyjmującego, która wynika m.in. z ograniczonego dostępu migrantek do stabilnego zatrudnienia w sektorze publicznym i w dużych firmach. Wydaje się więc, że samozatrudnienie lub założenie własnej firmy staje się dla nich dostępną drogą awansu społeczno-ekonomicznego w ramach własnej grupy etnicznej⁸. Dyskryminacja na rynku pracy jest jednym z czynników utrudniających efektywną integrację ekonomiczną ukraińskich migrantek, który wpływa na tworzenie się hermetycznych społeczności. Istniejące w świadomości społecznej uprzedzenia, w tym do osób innego pochodzenia etnicznego, narodowego czy religijnego prowadzą do dyskryminacji, co czyni imigrantów szczególnie podatnymi na to zjawisko. W przypadku ukraińskich migrantek czynnikami decydującymi o pomyślnym funkcjonowaniu na nowym rynku pracy jest przede wszystkim znajomość języka polskiego, bez którego

⁸ Przykładem są Wietnamczycy i Ukraińcy mieszkający w Polsce prowadzący działalność gospodarczą, tj.: biura podróży, restauracje, firmy budowlane.

możliwość uczestniczenia w rynku pracy jest bardzo ograniczona, a także posiadane wykształcenie, które jest kluczowe i decydujące o osiągnięciu optymalnej pozycji na rynku pracy. Jednak w biografjach ukraińskich kobiet można odnaleźć wiele przykładów, że nie zawsze migrantki posiadające dobre wykształcenie, często nawet o profilu artystycznym, mają większe szanse na znalezienie bardziej prestiżowej pracy⁹.

Wraz z przyjazdem do Polski ukraińskie migrantki przywożą ze sobą pewien bagaż doświadczeń. Zazwyczaj są to ściśle określone nawyki, wartości, umiejętności, przyzwyczajenia i zasoby społeczno-kulturowe, które mają duży wpływ na to, czy uda się im osiągnąć sukces w nowym społeczeństwie, czy też nie. Stąd też społeczny aspekt przystosowania się ukraińskich kobiet do warunków życia w Polsce jest niezwykle istotny. Wymiar społeczny przenika się z innymi przestrzeniami życia, na przykład z ekonomicznym czy kulturowym. Wśród elementów mających wpływ na integrację społeczną najczęściej wymienia się: wiek imigrantów, ich płeć, stan cywilny, utrzymywanie kontaktów, zarówno ze społeczeństwem przyjmującym, jak i z własną grupą etniczną oraz z ojczyzną. Bardzo ważną rolę w integracji społecznej kobiet i mężczyzn odgrywa rodzina. Niektórzy badacze twierdzą, że integracji sprzyja scalenie najbliższej rodziny, np. ojca, matki, dzieci i dlatego ważną rolę przywiązuje się w ostatnich dziesięcioleciach do polityki łączenia rodzin (Kuhn 2005).

Generalnie jednak socjologowie uważają, że migracja szkodzi życiu rodziny, prowadzi do indywidualizacji życia członków rodziny, wyzwala ich spod kontroli rodzinnej, naraża na dodatkowe stresy, takie jak: konieczność zaadaptowania się do nowego sąsiedztwa, przeżywania nowych doświadczeń w nieznanym środowisku kulturowym itp. Jednak z drugiej strony migracja jest odpowiedzią na potrzeby mieszkaniowe, osobiste, rodzinne, a tym samym jest nierozłącznie związana z cyklem życia rodziny.

Za jeden z najważniejszych czynników integracji społecznej uważane są małżeństwa polsko-ukraińskie (Brzozowska, Grzymała-Kazłowska 2014, s. 69–87). Przebywanie w związku z osobą, która reprezentuje społeczeństwo przyjmujące sprzyja zanikowi barier kulturowych oraz ułatwia bliskie stosunki między członkami różnych grup kulturowych i społecznych. Integracji imigrantów sprzyja także otwieranie się na różne grupy narodowe, etniczne i religijne. W procesie integracji istotne jest to, aby nie stała się ona asymilacją. Stąd

⁹ Przykładem jest ukraińska śpiewaczka operowa od 5 miesięcy przebywająca w Polsce, która otrzymała propozycję pracy na stanowisku sprzątaczkii. Była to jedyna oferta pracy, którą zdobyła po przyjeździe do Polski (Stepaniuk 2008a, wywiad nr 3).

też migrant powinien podtrzymywać swoją kulturę i nie wyrzekać się swojego pochodzenia. Ważnym elementem procesu integracji jest utrzymywanie relacji ze społeczeństwem przyjmującym, m.in. z rodziną imigranta, która została w kraju pochodzenia, ale także zaangażowanie migranta w życie polityczne czy ekonomiczne swojej ojczyzny. Wymiar społeczny jest niezwykle ważnym elementem efektywnej integracji imigranta, ponieważ dotyczy tych aspektów życia, z którymi ma do czynienia na co dzień i które istotnie wpływają na jego postrzeganie rzeczywistości. Nie bez znaczenia jest fakt, że bez integracji w tym obszarze ukraińskie migrantki nigdy nie poczują się w nowym kraju, „jak u siebie”. I w konsekwencji problem ten może doprowadzić do marginalizacji ukraińskich kobiet w społeczeństwie polskim.

Rozważania dotyczące integracji migrantek z Ukrainy byłyby niepełne bez próby omówienia zagadnienia tożsamości narodowej i etnicznej. Tożsamość ma nie tylko charakter jednostkowy, ale także bardzo silny charakter grupowy, dotyczy relacji między jednostką a grupą oraz między grupami. Określanie siebie jako różnego od innych powstaje w wyniku uświadamiania sobie inności, a więc istnienia dystansów między grupami. Często zdarza się, że tworzenie dystansów jest niesymetryczne. Natomiast to czy oddzielanie się grup od siebie jest dobrowolne, czy wymuszone, ma kluczowe znaczenie w procesie kształtowania i przemian tożsamości grupowych, zwłaszcza w przypadku imigrantów i ich integracji (Biernath 2008, s. 197). Zachowanie własnej tożsamości przez jednostkę jest ściśle związane z kulturą, w jakiej się wychowała i jaką pielęgnuje. Tożsamość jednostki stanowi ogólną zasadę porządkowania świata społecznego, w którym dana jednostka żyje i dzięki czemu potrafi wyznaczać granice między tym, co własne, a tym co obce. Stąd też oddziaływanie instrumentami polityki integracyjnej na ten wymiar świadomości imigrantów i promowanie integracji w tym zakresie jest niezwykle trudne.

Kolejnym wymiarem, na który trzeba zwrócić uwagę omawiając kwestię integracji ukraińskich migrantek w społeczeństwie polskim, jest aspekt kulturowy. W literaturze przedmiotu dają się wyróżnić dwa główne podejścia do problematyki integracji kulturowej imigrantów. Pierwsze z nich to podejście asymilacyjne, natomiast drugie określa się jako multikulturalizm. W podejściu asymilacyjnym oczekuje się, że imigranci całkowicie „wtopią się” w społeczeństwo przyjmujące, bowiem państwo uznaje za niepożądane, aby tworzyli odrębne społeczności. Ci imigranci, którzy są zasymilowani, mogą liczyć na awans społeczno-ekonomiczny, natomiast ci, którym się to nie udało, są marginalizowani. Zgodnie z drugim ze wspomnianych podejść zakłada się, że to właśnie wielokulturowość jest źródłem bogactwa społeczeństwa. Zachęca się migrantów

do podtrzymywania i kultywowania swoich rodzimych kultur. Jednakże skuteczna integracja wymaga działań dwóch stron. Imigranci muszą wykazać się motywacją i działaniami, których celem jest przyswojenie nowego kontekstu kulturowego, natomiast społeczeństwo przyjmujące musi zaakceptować imigrantów. Warto zauważyć, że jednym z podstawowych elementów skutecznej integracji imigrantów w nowym kraju pobytu jest znajomość języka tego kraju, bowiem bez jego znajomości trudno jest zrozumieć specyfikę kultury kraju przyjmującego. Każde społeczeństwo i państwo ma swoje własne normy, wartości i symbole, a ich znajomość umożliwia efektywne funkcjonowanie w nim. Z raportów dotyczących integracji wynika, że imigranci dużo łatwiej przyswajają sobie normy i wartości, które umożliwiają im efektywne funkcjonowanie w życiu pozaprywatnym, np. zawodowym (ONZ 2004). Natomiast wielu z nich zachowuje swoją kulturę, normy i tradycje rodzimej kultury w życiu osobistym. Sprzyja temu także podtrzymywanie wzorców kulturowych kraju pochodzenia, co jest możliwe przez działalność w społeczności i instytucjach imigranckich.

Dzięki rozwojowi nowoczesnych środków komunikacji ukraińskie migrantki w prosty i szybki sposób mogą komunikować się ze swoimi bliskimi w kraju pochodzenia, a także tam podróżować, uczestniczyć w podejmowaniu przez nich ważnych decyzji, a nawet brać udział w wydarzeniach rodzinnych. Ważnym czynnikiem, który również odgrywa znaczącą rolę w społecznościach imigranckich jest religia. Praktykowanie religii nie ogranicza się więc do uczestnictwa w ceremoniach religijnych, ale często wiąże się z budowaniem miejsc kultu i innych instytucji religijnych, wybieraniem liderów, włącznie ze szczególnymi zmianami w życiu codziennym, np. w ubiorze. Opieranie swojej tożsamości na religii może mieć znaczące konsekwencje dla współżycia różnych grup ze sobą, gdyż jak dowodzi historia, relacje między różnymi religiami często nie przebiegają pokojowo i zamiast prowadzić do spokojnej koegzystencji, determinują konflikty. Z pewnością w przypadku wielu migrantek ukraińskich kwestie religijne, czy też wyznaniowe i możliwość praktycznego udziału w życiu kościoła (cerkwi) są ważne i warunkują podtrzymywanie procesu integracji ze społeczeństwem polskim.

Ostatnim aspektem procesu integracji ukraińskich migrantek, który wymaga omówienia, jest wymiar przestrzenny. Integracja przestrzenna (geograficzna) dotyczy kwestii segregacji różnych grup etnicznych oraz ich dostępu do zasobów publicznych. Zdaniem niektórych badaczy segregacja dotyczy zarówno aspektu geograficznego, jak i społecznego (Kohlbacher, Reiger 2005). Segregacja społeczna jest nierozzerwalnie związana z dyskryminacją, brakiem poszanowania praw równości wszystkich osób i grup. Przyjmuje się więc, że

imigranci są zintegrowani ze społeczeństwem ich przyjmującym, gdy są w nim rozproszeni, a im większe odchylenie od tego, tym większy stopień segregacji.

Konstruktywny proces integracji migrantek pochodzących z Ukrainy ze społeczeństwem polskim wymaga współistnienia ze sobą wszystkich omówionych wyżej wymiarów i związanych z nimi mechanizmów. Strategia radzenia sobie ukraińskich migrantek w Polsce jest nierozdzielnie związana ze znajomością i umiejętnością posługiwania się kodami kulturowymi obowiązującymi w społeczeństwie przyjmującym, w tym wypadku – polskim. Istotne jest to, aby integracja różnych grup odbywała się w atmosferze akceptacji i tolerancji. Jednocześnie imigranci, a wśród nich kobiety z Ukrainy „nie powinni wypierać się swojego pochodzenia i rdzennej kultury, która może wzbogacić kulturę społeczeństwa przyjmującego” (Biernath 2008, s. 202). Wszystkie opisane wymiary integracji migrantek ukraińskich przenikają się i są od siebie zależne w sposób zarówno pośredni, jak i bezpośredni.

Idea integracji zakłada „z jednej strony wzajemny udział większości i mniejszości w głównych instytucjach społecznych i politycznych, z drugiej zaś możliwość odtwarzania przez grupę mniejszościową swojej kultury i utrzymywania odrębnej tożsamości etnicznej” (Biernath 2008, s. 13). Niewątpliwie ważnym narzędziem wspomagającym proces integracji nie tylko ukraińskich migrantek, ale każdej z grup migrantów przebywających w Polsce jest stworzenie modelu skutecznej polityki integracyjnej państwa.

Podsumowanie

Dane Urzędu do Spraw Cudzoziemców i Raporty NBP wskazują, że w ostatnich latach wysoki odsetek wśród ukraińskich migrantów zarobkowych stanowią kobiety. Często razem z nimi do Polski przyjeżdżają całe ich rodziny, dzieci i mężowie. Zdarza się również, że Ukrainki podejmują decyzję o wyjeździe zarobkowym kosztem rozłąki z dziećmi, mężem, rodzicami, generując w ten sposób liczne problemy w różnych obszarach życia. W sferze emocjonalnej rozłąka z bliskimi, głównie z dziećmi, wywołuje tęsknotę, a w konsekwencji dłuższy brak kontaktu osłabia więzi rodzinne. Często również pogorszeniu ulega stan zdrowia kobiet-migrantek. Jest to spowodowane głównie wykonywaniem pracy zarobkowej w trudnych lub wręcz bardzo złych warunkach, których przyczyn należy doszukiwać się w długich godzinach pracy i deficycie czasu poświęcanego na odpoczynek. Migracja czasami wiąże się również

ze stratami socjalnymi. Kobiety-migrantki zwracają uwagę na ryzyko pracy wykonywanej „na czarno” i związany z tym brak ubezpieczenia za ten okres. Doświadczenia migracji w życiu kobiet niosą za sobą zmiany w tożsamości, stale konstruowanej i podlegającej weryfikacjom. Każda z kobiet ze swoim systemem wartości, wizją zmiany, własną hierarchią celów oraz indywidualnym scenariuszem działań prowadzących do zamierzonego celu, podejmuje próbę adaptacji do nowego życia uwarunkowanego sytuacją migracji. Ukraińska migrantka do społeczeństwa polskiego wnosi swoją odmienność, czasami specyficzną regionalność, a równocześnie przez procesy przystosowawcze przejmując część tego, co oferuje jej nowy kraj (Polska).

Wydaje się, że na kwestie wymiarów i mechanizmów procesu integracji ukraińskich kobiet-migrantek mieszkających w Polsce należy spojrzeć wieloaspektowo, zarówno przez pryzmat głównych teorii i odgórnej polityki, ale także działań oddolnych. Integracja jest bowiem obustronnym procesem wzajemnej adaptacji ukraińskich migrantek i polskiego społeczeństwa w wymiarze prawno-instytucjonalnym, ekonomicznym, społecznym, kulturowym, tożsamościowym, przestrzennym i politycznym. W Polsce, jednym z większych krajów Unii Europejskiej, problematyka integracji staje się coraz bardziej istota, w państwie napływu w ostatnich latach imigrantów z Ukrainy, a wśród nich kobiet w wieku produkcyjnym. Różne koncepcje wymiarów integracji ukraińskich kobiet-migrantek ze społeczeństwem polskim wymagają jednak dalszego badania i rozwinięcia, zwłaszcza w obliczu motywów migracji, różnorodności sposobów adaptacji migrantek oraz wielowymiarowości poziomów i mechanizmów procesów integracyjnych.

Bibliografia

- Berry J.W. (1992), *Acculturation and Adaptation in a New Society*, „International Migration”, nr 30.
- Biernath M. (2008), *Różnorodność integracji – jej wymiary i mechanizmy*, (w:) Grzymała-Kazłowska A., Łodziński S. (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Brzozowska A., Grzymała-Kazłowska A. (2014), *Procesy inkluzji migrantów a więzi i sieci społeczne wśród małżeństwa mieszanych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica”, nr 50.

- Brzozowska A. (2018), *Społeczne zakotwiczenie w klasowo-etnicznych formach tożsamości a integracja polskich i ukraińskich migrantów*, *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny* (XLIV), nr 1(167), doi: 10.4467/25444972SMPP.18.004.8913
- Chmielewska I., Dobroczyk G., Puzynkiewicz J. (2016), *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2015 r.*, Departament Statystyki NBP, Warszawa.
- Chmielewska I., Dobroczyk G., Panuciak A. (2018), *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2017 r.*, Departament Statystyki NBP, Warszawa.
- Doeringer P., Piore M.J. (1971), *Internal Labor Markets and Manpower Adjustment*, D.C. Heath and Company, New York.
- Favell A. (2000), *Integration Nations. The Nation-State and research in Immigrants in Western Europe*, „Comparative Social Research”.
- Fihel A. (2008), *Charakterystyka imigrantów w Polsce w świetle danych urzędowych*, (w:) Grzymała-Kazłowska A. (red.), *Między jednością a wielością. Integracja odmiennych grup i kategorii imigrantów w Polsce*, Ośrodek Badań nad Migracjami WNE UW, Warszawa.
- Górny A., Kaczmarczyk P., Napierała J., Toruńczyk-Ruiz S. (2012), *Raport z badania imigrantów w Polsce*, Zespół Fundacji Ośrodka Badań nad Migracjami, Warszawa, <https://udsc.gov.pl/trendy-migracyjne-w-i-polowie-roku-zezwolenia-na-pobyty/> [dostęp: 5.01.2020].
- International Organization for Migration (2003), *Integration of Migrants, The IOM Approach*.
- Kohlbacher J., Reiger U. (2005), *Residential Segregation Housing Market and Immigrants*, (w:) M.L., Malheiros J. (red.), *Social Integration and Mobility: Education, Housing and Health, State of the Art*, IMISCOE Cluster, Lizbona.
- Kuhn R. (2005), *The Determinants of Family and Individual Migration: A Case-Study of Rural Bangladesh*, <http://pum.princeton.edu/pumcon-ference/papers/3-Stark.pdf> [dostęp: 17.11.2019].
- Lee E. (1996), *Theory of migration*, „Demography”, nr 3.
- Liebersohn S. (1961), *Impact of Residential Segregation on Ethnic Assimilation*, „Social Forces”, Vol. 40, nr 1.
- Napierała J., Toruńczyk-Ruiz S. (2012), *Raport z badania imigrantów w Polsce*, Zespół Fundacji Ośrodka Badań nad Migracjami, Warszawa.
- Olechnicki K., Załęcki P. (1997), *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti, Toruń.
- ONZ (2004), *Cultural Diversity in Today's Diverse World*, Human Development Report, New York.

- Piore M.J. (1972), *The Dual Labor Market: Theory and Implications*, Winthrop Publishers, Boston.
- Rosińska-Kordasiewicz A. (2005), *Praca pomocy domowej: doświadczenie polskich migrantek w Neapolu*, „CMR Working Papers”, nr 4/62.
- Stepaniuk J. (kier. proj.)(2018a), *Raport badawczy opracowany na podstawie zrealizowanego grantu badawczego „Strategie kulturowe ukraińskich migrantek w Polsce”*, grant DSM 2017 115300-46, Instytut Socjologii, Wydział Filozofii i Socjologii, Uniwersytet Warszawski, okres realizacji: 07.2017–09.2018.
- Stepaniuk J. (2018b), *Ukraińska mniejszość narodowa i ukraińscy migranci w Polsce – różnice i wzajemny stosunek*, (w:) ГУМАНИТАРНИЙ КОРПУС. Випуск 19, *Збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*, Бондар В.І. [и др], (Ред. Кол.), «ТВОРИ», Вінниця.
- Szczygielska I. (2013), *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Тыма Р. (red.) (2019), *Мniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu. Raport 2*, Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa.

Strony internetowe

- (www1) https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2018/obywatele-Ukrainy-pracujacy-w-Polsce-raport.pdf. [dostęp: 09.01.2020].
- (www2) <https://udsc.gov.pl/15-lat-urzedu-do-spraw-cudzoziemcow/> [dostęp: 29.12.2019].
- (www3) <https://udsc.gov.pl/trendy-migracyjne-w-i-polowie-roku-zezwozenia-na-pobyt/> [dostęp: 15.12.2019].
- (www4) <https://udsc.gov.pl/15-lat-urzedu-do-spraw-cudzoziemcow/> [dostęp: 29.12.2019].
- (www5) *Przez polski rynek pracy „przewija się” ok. 1,2 mln Ukraińców* (2019), <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/ukraincy-ilu-pracuje-w-polsce-dane-nbp/rlyf4pe> [dostęp: 26.04.2020].

DIMENSIONS AND MECHANISMS OF THE INTEGRATION PROCESS OF UKRAINIAN FEMALE MIGRANTS INTO POLISH SOCIETY

Summary

The integration of various groups of immigrants into Polish society, including the participation of Ukrainian migrants in the Polish socio-cultural space, is one of the key issues addressed in the literature, public debates and academic analyses. Theories and research on this subject are nowadays a dynamically developing field of knowledge, which has a direct reference to social practice as well as the creation of integration policies. The paper, apart from discussing the integration process, presents its individual dimensions and mechanisms based on the situation of Ukrainian migrant women living in Poland.

Research article.

Key words: integration, migrant woman, labour market, Polish society.

JEL codes: J80

Afiliacja: **dr Joanna Stepaniuk**

Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach

Wydział Ekonomii i Administracji

ul. Batorego 64C

96-100 Skierniewice

e-mail: asiastepaniuk@wp.pl, j.stepaniuk@is.uw.edu.pl